

Tringli István

A KIRÁLYI BIRTOK VÉDELME AZ ANJOU-KORBAN

A királyi jószág

A középkori magyar gyakorlati írásbeliség által használt latin nyelvben a *honor* több jelentésű szó volt. Így volt ez az antik latinságban és más országok középkori és újkori latin szövegeiben is. A 'birtok' értelme koroktól és vidékektől függetlenül mindig ott rejlett a mondatelemben.¹ A lexéma azonban a magyar történelmi szaknyelvben az 1980-as évek végén sajátos jelentést kapott: egy jól körülhatárolt korszakhoz kötődő birtoktípust értünk rajta. Azokat a királyi jószágokat nevezük így, amelyeket az Anjou-kor elején uradalmakba szerveztek, és e birtokegyüttesek központja többnyire egy vár lett. Vár alatt minden esetben kő- vagy téglavárat kell értenünk, és nem a korábbi évszázadokban használatban volt föld-fa várat. A várakból igazgatott uradalmakat az ország előkelői között osztották ki, akik a birtok teljes földesúri jövedelmét élvezték, cserében azonban hadba kellett vonulniuk. A birtoktömbök élén álló kormányzókat várnagyoknak nevezték, akiknek jelentős részét a bárók közé számították. A várnagyok saját, többnyire nemesi származású kíséretükből, familiárisaik közül választották ki az uradalmak valódi vezetőit, akik a birtokok mindennapi ügyeit intézték. Őket a források gyakran szintén várnagyoknak nevezték, valójában azonban alvárnagyok voltak, és a birtoktesten élő alattvalók számára bármennyire is ők képviselték a földesúri hatalmat, valójában hatalmas szakadék választotta el őket uraiktól. Ezek a familiáris alvárnagy-várnagyok a király által tisztségi, azaz *honor* birtokkal időlegesen megajándékozott valódi várnagyoktól függtek, miként az alájuk rendelt kisebb rangú tisztartók is. A magas rangú birtokkormányzókat gyakran cserélgette az uralkodó, és egy ilyen váltás során embereik is távoztak az általuk igazgatott királyi birtokról.²

¹ 'honor' Glossarium mediae et infimae Latinitatis. Conditum a Carolo du Fresne domino du Cange, 1–10. Niort, 1883–1887.; *Konrad Schwenck*: Etymologisches Wörterbuch der lateinischen Sprache mit Vergleichung der griechischen und deutschen. Frankfurt am Main 1827.; *Lorenz Diefenbach*: Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. Frankfurt 1857. (reprint 1997.); Stowassers Lateinisch-Deutsches Schul- und Handwörterbuch. Umgearbeitet von Michael Petschenig, Leipzig 1930.; *Lexicon Latinitatis mediae aevi Hungariae*. A magyarországi középkori latinság szótára. Praeses consilii editionem adiuvantis János Harmatta, ad edendum praeparavit Iván Boronkai. Bp. 1987–.

² *Engel Pál*: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 24. (1981) 1–19. és *Uő*: Honor, vár, ispánság. *Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréhez*. Századok 116. (1982) 880–922. Mindkettő megjelent egy tanulmánykötetbe összegyűjtve:

A birtokigazgatásnak e módszeréről elsősorban az Anjou-dinasztia uralma idején, annak is elsősorban belpolitikailag békés éveiben, vagyis az 1322-ben véget ért zavaros idők utáni bő fél évszázad társadalmának leírásakor beszélünk. A rendszer Zsigmond király uralma alatt élt még ugyan, de akkor már csak árnyéka volt egykori önmagának. Alighogy a magyar trónra lépett a Luxemburg-dinasztia sarja, az uradalmakat híveinek örökjogon eladományozta, és csak néhányat tartott meg királyi kézen.³ A királyi uradalmak ilyen típusú kormányzata az Albert király halála utáni zavaros időkben véglegesen megszűnt.⁴ A királyi birtokok megtartása vagy eladományozása, valamint kezelésük Zsigmond király és utódai alatt is többször változott. A maradék királyi birtokok jelentős részét a királynék kapták meg, hogy abból finanszírozzák saját udvarukat.⁵ A nagy királynéi uradalmak az 1420-as évekig Szlavóniában, utána az ország északi, középső és északnyugati részén terültek el.⁶ Már ha éppen volt királyné, hiszen az Albert király halála utáni évtizedek nagy részében nem lakta királyi feleség a budai palotát. A középkor legvégén meghatározták azt is, hogy melyek legyenek azok a birtoktestek, amelyek a királyi udvar, ahogy az erről szóló 1518-as törvény mondta, a királyi konyha ellátására vannak rendelve.⁷ Ezeknek az uradalmaknak élére is várnagyokat neveztek ki a királyok vagy a királynék, tisztségüket *honornak* hívták, mégsem tekintjük őket a 14. századi értelemben vett *honor* birtokosoknak. Ők valójában tisztartók voltak, akiknek – ha királyi uradalmat igazgattak – a rájuk bízott birtok jövedelmével és kiadásával szigorúan el kellett számolniuk a budai vár udvarbírájának, aki 1458 és 1541 között a királyi uradalmak fő irányítója volt.⁸ Még az Anjou-kor éveiben sem volt az összes királyi uradalom az ország előkelői között kiosztva, különösképpen nem a királynéi uradalmak. Ezek nem számítanak a különös értelemben vett *honor* birtokok közé.⁹

A magyar szokásjog nem különböztette meg eredetük szerint a királyi birtokokat. Itt nem volt ősi és szerzett jószág, mint a nemesi jogban. A királyi birtok

Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. válogatta Csukovits Enikő, Bp. 2002. 73–101. és 101–161. A későbbi hivatkozások a tanulmánykötet oldalszámaira vonatkoznak.

³ Borsa Iván: Az örökjog. Levéltári Szemle 43. (1994) 33.

⁴ Engel Pál: A magyarországi birtokszerkezet átalakulása a Zsigmond-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged 1995. 141–160.

⁵ Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest Megye Monográfiája I/2. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2001. 85.

⁶ Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya Zsigmond-korban (1387–1437). Bp. 1977. 73.; Kenyeres István: Királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. Századok 138. (2004) 1108.

⁷ 1514. évi 3. tc. és 1518. évi (II) 14. tc. Corpus juris Hungarici – Magyar törvénytár 1000–1895. Bp. 1897. (a továbbiakban: CJH).

⁸ Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Kísérlet az országos és a királyi magánjövödelmek szétválasztására. Levéltári Közlemények 34. (1964) 67–98.

⁹ Engel P.: Honor, vár, ispánság i m. 138.

kezelése túl gyakran változott, és túlságosan ki volt téve a király akaratának ahhoz, hogy állandósult szokásokkal különböztessék meg a királyi kézre háramlott birtokokat, a régi idők óta királyi (királynéi) birtokban levő földektől.¹⁰ Földekről és földek jövedelmeiről van itt ugyanis szó, mivel a királyi jogot a középkori magyar hivatali írásbeliség csak egyetlen értelemben használta: a királyi birtokjogot értették rajta.¹¹

A két nagy kora újkori jogkönyv, a *Hármas-* és a *Négyeskönyv* összeállítói csak néhány olyan szokást jegyeztek fel, amelyek a királyi birtokokra vonatkoztak. Meghatározták a királyi jog fogalmát: a Szent Korona szűkített értelmű birtokjogát értették alatta, azokat az ingatlanokat, amelyeknek királyi kézre, azaz a kincstárra kellett volna háramlaniuk, de ez a háramlás rosszhiszemű és királyi jóváhagyás ellenében történt eltitkolás folytán nem történt meg.¹² Itt az elévülés több mint háromszor olyan hosszú volt, mint a nemesi jószágnál, míg ott ez 32 esztendő telt ki, a királyi jogok esetében száz évre rúgott. A nemesi birtokban tehát egy, a királyiban pedig három generáció békés birtoklása kellett ahhoz, hogy a birtokos kétségtelen ura legyen a kezén levő „marháknak”.¹³ Ha egy olyan birtok ügyében keletkezett per két fél között, amelyben királyi jog rejlett, és ha a pert mindketten elvesztették, így a királyi jog újra királyi kézre szállt vissza, akkor a bírónak el kellett vennie a felkérőtől a számára korábban kiállított adománylevelet.¹⁴ A kihaláshoz vagy magszakadáshoz közeledő birtokosok közti egyezségekhez vagy az ilyen személy egyoldalú rendelkezéséhez királyi jóváhagyást kellett kérni.¹⁵

E néhány szokás csupa olyan esetet szabályozott, amely a királyi birtok és a magánbirtok – a nemesi mellett ide kell értenünk az egyházi jószágot is – kapcsolataról szólt, és épp csak érintette a királyi birtok belső életét, különösen pedig annak védelmét. A birtok és a birtok védelme pedig szorosan összefüggött egymással. A birtokvédelem modern fogalmával nem tudunk mit kezdeni akkor, ha a középkori birtok védelmét akarjuk leírni. Az újkori értelmezéshez ugyanis szükség van az állam erőszakalkalmazó szerepének szinte teljes kizárólagosságára, ez pedig a középkorban nem létezett, tegyük hozzá rögtön, a középkor előtti korszakokban sem. Ehhez képest már csak másodlagos volt a 19. századi német jogi gondolkodás, a pandektisztika létrejötté, ami a birtokvédelem kifejezést is megalkotta. A fogalom

¹⁰ A probléma nehezen értelmezhető előadása: *Geric József – Ladányi Erzsébet*: Nemesi jog – királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban. In: *Geric József*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. (első megjelenés: Bp. 1988.) 275–294.

¹¹ *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 351.

¹² *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae – Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve* (CJH) (a továbbiakban: *Tripartitum*) I. 24.; *Quadripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae*. Zágráb 1798. (a továbbiakban: *Quadripartitum*) II. 18.

¹³ *Tripartitum* I. 23., 78.; *Quadripartitum* II. 19, 64.

¹⁴ *Tripartitum* I. 31.; *Quadripartitum* II. 22.

¹⁵ *Tripartitum* I. 64.; 65., *Quadripartitum* II. 37.

leírása jó fél évszázaddal megelőzte a reá használt alkalmas kifejezés megalkotását. A szó ugyanis csak a 19. század második felében született meg, ekkor kezdték használni a 'Besitzschutz' szót, a magyar 'birtokvédelem' pedig ennek az egyszerű tükörfordítása. A középkori birtokvédelem önhatalmú birtokvédelem volt: a birtokos a saját erejével, saját erőszak alkalmazásával védte meg jószágát. Az erőszak alkalmazása nem egyszerűen lehetőség volt, hanem társadalmilag elvárt kötelesség, aki erre nem volt képes, az nem volt alkalmas a birtoklásra sem.¹⁶ Az önhatalmú birtokvédelem köré több száz más szabály szerveződött, ez volt ugyanis az alapja a hatalmaskodásnak. A hatalmaskodás pedig az önhatalmú védelem, többnyire az önhatalmú birtokvédelem jogtalan alkalmazását jelentette.¹⁷

Kit illetett azonban meg a királyi birtok védelme az Anjou-korban? Hogyan és kinél kereshette igazát az, aki vitatta a királyi birtok védelme érdekében alkalmazott erőszak jogszerűségét?

A királyi birtok ezen a ponton igencsak eltért a magánbirtoktól. Ott mindig a birtokos felelt a birtokról kiinduló erőszakos cselekedetért, a panaszos által hatalmaskodásnak tartott tett elkövetéséért. Ellene tettek panaszt, ellene folytatták le az előzetes bizonyítást, őt idézték meg a kúriába, ő lett a hatalmaskodási per alperese. Ha rábizonyult a hatalmaskodás, ahogy a 14. század közepétől fogalmazták: a hatalmaskodás ténye (*factum potentiale*), akkor őt ítélték fő- és jószágvesztésre.¹⁸ Ez rajta kívül csak a hatalmaskodásban valóban részt vevő vagy arra felbujtó rokonaival és segítőkivel – tisztartóival, familiárisaival, szomszédjaival – történhetett meg, akik mind nemesek vagy legalábbis birtokosi léttel is rendelkező rendek közé tartozó személyek, például kunok voltak. A hatalmaskodások többnyire nagyon egyszerű cselekedetek voltak, amelyek természetüknél fogva gyors beavatkozást igényeltek: az idegen állatok behajtása, az idegen favágók, szénát kaszálók, gabonát aratók munkájának megakadályozása és a velük szemben rendszeresen alkalmazott erőszak tette ki e cselekmények nagy részét. Ehhez nem kellett a nemes földesurak, ezt maguk a földesúri alattvalók is elvégezték. A hatalmaskodásért indított kúriai per azonban mégsem ellenük indult, hanem uraik ellen. A hatalmaskodó parasztokat is felelősségre vonták ugyan, őket azonban nem a kúriában, hanem saját földesuruk úriszéke előtt.¹⁹ A *Hármaskönyv* egyik helye, amely az egyháziak

¹⁶ *Tringli István*: Birtokvédelem a középkori Magyarországon. In: Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon. Közlemények Székesfehérvár történetéből. Szerk. Zsoldos Attila, Székesfehérvár 2020. 9–35.

¹⁷ *Uő*: A középkori hatalmaskodások törvényes alapjai. In: Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Szerk. Dáné Veronika – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor. Kolozsvár 2016. 409–417.

¹⁸ *Uő*: Hatalmaskodások a 11. századi magyar törvényekben. Történelmi Szemle 55. (2018) 543.

¹⁹ *Uő*: Mittäter oder Anstifter? Die Rolle der Helfer bei den Fehdehandlungen im spätmittelalterlichen Ungarn. In: Fehdehandeln und Fehderuppen im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen

hatalmaskodásával foglalkozik, nagyon jól fejezte ki a hatalmaskodás, a birtok és a birtokos viszonyát: az egyháziak által birtokolt világi javadalmakról, bármely hatalmaskodásokról és más, *innen kiinduló dolgokról* írt Verbőci.²⁰ Írhatott volna azonban bármely más birtoktípusról is. Nem a hatalmaskodásban való effektív részvétel – azaz hogy a birtokos valóban tudott-e alattvalóinak hatalmas akciójáról, buzdította-e őket arra – számított a panasz benyújtásakor, hanem hogy kinek a birtokáról indult a hatalmaskodás. Ha a birtokoséról, akkor automatikusan őt tették felelőssé érte. A per elbírálásakor azonban már mérlegelték a részvételt is: nem volt ugyanis mindegy, hogy a hatalmaskodó birtokos saját maga mellé vette az embereit, vagy kiküldte, kirendelte őket, esetleg megparancsolta és elrendelte nekik a cselekmény elkövetését.²¹ A perbe fogott birtokos tagadhatta azt, hogy neki a legcsekélyebb köze is lett volna a hatalmaskodáshoz, és ezzel alattvalóira, leggyakrabban parasztjaira hárította a felelősséget. Az ellene indított per ilyenkor megszűnt, ahogy akkor mondták, leszállt, ám parasztjai részéről ekkor is köteles volt elégtételt adni, azaz úriszéke elé állítani őket.

Ezek az eljárási szokások azonban az Anjou-kori tisztségi birtokokról kiinduló erőszakos tettekre, nevezzük őket úgy, ahogy a panaszosok is tették: hatalmaskodásokra nézve alkalmazhatatlanok voltak. Királyi birtokról indult ki ugyanis a hatalmaskodás, tehát a birtokost, azaz a királyt kellett volna perbe fogni érte, ez azonban a főhatalomról vallott magyar felfogást alapjaiban kérdőjelezte volna meg. A király igazságos, tehát nem hatalmaskodik – így foglalható össze legrövidebben a középkori elképzelés. Ha nem hatalmaskodik, nem is fogható perbe hatalmaskodásért – folytathatjuk logikusan a gondolatmenetet. És valóban, egyetlen király elleni hatalmaskodási perrel sem találkozunk a 14. században, de korábban és később sem. A hatalmaskodásban elmarasztalt személy büntetése csak a fő- és jószágvesztés lehetett, egyháziak esetében pedig főváltás.²² Hatalmaskodás miatt végrehajtott fővesztés ugyan nem ismert, a teljes jószágvesztés is csak igen ritkán történt meg, mert az ítélet célja nem a büntetés megvalósítása, hanem a felek egyezsége kényszerítése volt. A király azonban semmiképp sem eshetett ilyen ítélet alá: fejének elvesztését vagy megváltását még formálisan sem mondhatta ki fölötte egyetlen alattvalója sem. Ugyanez állt a királyi birtokra is. A királyi birtokot nem lehetett büntetésképpen lefoglalni vagy elkobozni.

Europa. Hrsg. Mathis Prange – Christine Reinle. Göttingen 2014. 163–194.

²⁰ „Et ratione huiusmodi bonorum temporalium, quae possident, quorumlibet etiam actuum potentiorum ac aliorum inde emergentium...” Tripartitum I. 12. Ez a rész nem került be a Négyeskönyvbe, egy másik, rövidebb szöveget alkottak helyette. Quadripartitum I. 4.

²¹ Verbőci a hatalmaskodási perek ügyvédeinek tanácsokat adva hosszasan értekezett az „assumptis secum”, a „missis et destinatis” és a „de commissione et mandato” formulák használatáról. Tripartitum II. 82. 9–21.§, Quadripartitum III. 12.

²² Tripartitum II. 42. 6.§; Quadripartitum III. 55.

A királyt nem is ítéltette volna el senki. Az Anjou-korban az 1370-es évekig a királyi kúriában két bíróság ítélezett rendszeresen: a nádori és a királyi jelenlét. Az előbbi a nádor, az utóbbi az országbíró nevében hirdetett ítéletet. A királyi jelenlét már nevében is a király bírósága volt, az országbírót pedig csak magyarul nevezték így, a bíróságok hivatalos nyelvén, latinul a király kúriájának bírása volt, így a király és a nemesek jószágai közti ügyekben az országbíró gyanús bíró lett volna.²³ A nádor nevében ítélező bírósággal más volt a helyzet. A nádornak épp az Anjou-korban megszilárduló, a király és a nemesek közti közvetítő szerepet betöltő, különleges jogállása ebből a bírói funkcióból fakadt. Az ő bíróságát a nemesek és a király sem tekintette elfogultnak, elfogadták a királyi és nemesi birtokok közti ügyek bíróságának. A nádor, aki a 11. században még a királyi udvar irányítója volt, ítélt az udvarnokföldeken élő udvarnokok ügyében.²⁴ Ez az ítékezés természetesen nem azt jelentette, hogy az ország szétszórta falvaiban lakó, szolgasorban élő, királyi parasztok egymás közti apró-cseprő ügyeiben tett volna igazságot. Arra ott voltak az udvarnokok helyi előljárói. Az ő feladata az udvarnokok és az egyházi meg a világi birtokosok közti ügyek elsimítása volt. Az udvarnoki jogállás az Anjou-korban ugyan élt még, de a nádor ekkor már sokkal több volt, mint ezek bírása: 1328-ban az „ország nádora” címet vésette pecsétnyomójára, majd 1342-ben a nevében kiadott oklevelek címzésein is ezt tüntették fel.²⁵ Mindez azonban nem változtatott azon az elven, hogy a király ellen nem lehetett hatalmaskodási pert indítani. Az Anjou-királyok ideje alatt alkalmasszerűen összeülő királyi különös jelenlét csak Nagy Lajos király uralmának utolsó éveiben lett állandó törvényszék, de ehhez annak sem lett volna joga.

Az olyan udvarnokokat, akik szokásos paraszti munkán kívül valamilyen különleges szolgáltatással vagy szolgáltatással is tartoztak az uradalomnak, korabeli latin terminussal *conditionarius*oknak nevezzük. A felettük való bírászkodást egy 1346-ból származó oklevélben fennmaradt szokás szabályozta, amely így szólt: „a királyi *conditionarius* szolgák fölött a királyon vagy a király által számukra kijelölt tisztartókon kívül más bíró nem ítéltet”.²⁶ Az udvarnokok – akár

²³ Szöcs Tibor: Miért „ország”-bíró az országbíró? In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémi László tiszteletére. Szerk. Kincses Katalin Mária. Bp. 2018. 552–558.

²⁴ Kís Péter: A királyi szolgálonépi szervezet a 13–14. században. Szeged 2010. 27., 74.

²⁵ C. Tóth Norbert: A magyar királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Bp. 45.

²⁶ „consuetudine regni nostrī exposcente conditionarios servitores nostros nullus alter iudex, nisi persona nostra et officiales per nostram maiestatem vice nostra eis deputati iudicandi habeat facultatem” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 236795. Regesztája: Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore Andegavensium illustrantia. Szerk. Almási Tibor et al. Bp.–Szeged 1990–. (a továbbiakban: AOkl.) XXX. 201. sz. A norma a szobi, helembai és letkési hajósok, az úgynevezett kolontások kiváltságlevelében maradt fenn. Tringli I.: Pest megye i. m. 129.; Kís P.: A királyi szolgálonépi szervezet i. m. 112.

conditionariusok, akár egyszerű paraszt udvarnokok voltak, akár eladományozta a király a földet, amelyen éltek, akár nem – a 14. század végén beolvadtak a jobbágyságba. Ettől kezdve bírói hovatartozásuk nem lehetett kétséges: a földesúr joghatósága alá tartoztak, aki csak ritkán ítélte felettük személyesen, az a tisztartók feladata volt. Ők ítéleztek a földesúri törvényszéken, az úriszéken, amelyek tárgyelei a vármegye felügyelete mellett zajlottak.²⁷

A királyi népek felelőssége

A király tehát sérthetetlen és ennek következtében perbe foghatatlan volt, ez azonban nem jelenthette azt, hogy a királyi birtokokról kiinduló hatalmaskodások ügyében ne kereshette volna a szomszéd egyházi vagy nemesi birtokos az igazát. Az ország nagy része királyi föld volt, és állandó bizonytalanságban éltek volna azok, akik e jószágok szomszédságában laktak, hiszen a királyi birtokok lakói az önerejű birtokvédelemre hivatkozva kényükre-kedvükre pusztították volna jószágaikat. A leggyakoribb Árpád-kori megoldás az volt, hogy a királyi birtokon élő népeket fogták perbe. Erre a nemesi, egyházi birtokon is volt lehetőség, de csak második lépésként, miután a birtokost már perbe hívták.

A pozsonyi vár jobbágycsapatjai és várnépei 1214-ben egyeztek ki Uros pannonhalmi apáttal többek között a Pozsony megyében fekvő Sztára és Kisudvari falvak feldúlása ügyében. A várjobbágyok mindkét falut visszabocsátották az apátnak, ezen felül a „két teljesen feldúlt faluban okozott összes kár fejében” 35 márka megfizetését is vállalták.²⁸ A pozsonyi vár népei szomszéd birtokosok voltak, akiknek volt itt két ekealj nagyságú földjük. A *destructio*, magyarul dúlás, korántsem jelentette egy település kirablását. A sztárai és kisudvari károk keletkezéséről ugyan nem maradt fenn feljegyzés, de meglehetősen bizonyos, hogy azok a vár és az apátság birtokhatárán fekvő föld használata és az apátság népein végrehajtott lefoglalások során keletkeztek.

Az 1230-as években Zala megyében két falut dúltak fel az eccseri udvarnokok.²⁹ A dúlás ebben az esetben tehát aligha jelenthetett többet, mint hogy erőszakos

²⁷ Egy szolgabíró, illetve a Jagelló-korban néha egy esküdtet „ad audiendum” vagy „ad audiendum et videndum” küldtek ki az úriszéki tárgyalásra. *Tringli István: Megyék a középkori Magyarországon*. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009. 502.

²⁸ Árpád-kori új okmánytár I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁUO) I. 132–136.

²⁹ Hazai okmánytár I–VIII. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 30. Regesztája: *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke*. Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Szerk. Szócs Tibor. Bp. 2012. (a továbbiakban: RP) 43. sz.

lefoglalást hajtottak végre az ellenfél embereinek házaiban, ami a másik oldalról nézve rablás volt. A tett nem volt öncélú cselekedet. Az udvarnokok maguknak követeltek egy jó darab részt abból a birtokból, amelyet a másik fél teljes egészében magáénak vallott. A helybelieket valószínűleg azért dúlták meg, mert a vitatott földet ők művelték meg, hordták el terményeit, így az udvarnokok csak annyit tettek, hogy visszavették azt, ami őket illette. A birtokvita magyarázza azt is, hogy miért üzték el a birtokos helyben élő családját és udvarbíráját. Nekik ugyanis, az udvarnokok szerint, semmi keresni valójuk nem volt e földön.

Érdemes megfigyelni, hogy mindkét esetben szomszédok közti ügyről van szó. Így volt ez a legtöbb hatalmaskodás esetében: a szomszédság léte szinte természetesen magában rejtette azt, hogy erőszakos birtokvédelemre kerül majd sor, amit a másik fél dűlásnak, a 14. századi összefoglaló terminológiával hatalmaskodásnak nevezett.³⁰ Ráadásul nem is két szomszédos falu, hanem mindkét esetben településen belüli birtokrészekben élők vitájáról volt szó, ahol számtalan lehetőség adódott, hogy vitára, majd erőszakos tettekre kerüljön sor. Egy 1291-ben kelt oklevél bölcs tömörséggel így fogalmazta ezt meg: „a közös birtoklás természeténél fogva a viszály forrása”.³¹

A pozsonyi várjobbágyok és várnépek ügye Gertrúd királyné előtt folyt, mivel a király éppen az úgynevezett „gubások”, azaz a bolgárok elleni hadjáratban vett részt, a per tehát a király bírósága előtt kezdődött, azonban szokás szerint egyezséggel és fogott – azaz választott – bírói ítélettel ért véget.³² A bírói döntés értelmében a pozsonyi vár földje egyetlen arasszal sem kisebbedett. Ez ellen az apát hiába tiltakozott volna, a királyi udvar nem járult volna hozzá. A várjobbágyok és a várnépek csupán visszaadták az apátságnak azt, ami addig az övé volt, és a saját vagyonukból megtérítették az általuk okozott kárt. Az ecseri udvarnokokat bírójuk, a nádor elé citálta Zlaudus mester, a szomszéd birtokos. Végül itt is egyezés tett pontot a vita végére. Zala megyében hasonló megoldás született, mint Pozsonyban: a királyi birtokhoz, azaz az udvarnokföldekhez nem nyúltak, abból nem kárpótolta magát a felperes, az udvarnokok a saját vagyonukból térítették meg az okozott kárt, és visszaadták a jogtalanul elfoglalt földeket. Az előző két ügyszemléhez hasonlóan még a tatárjárás előtt, valamikor 1220 körül történt, hogy a Vitya faluban lakó somogyi várjobbágyok felgyújtották a pannonhalmi

³⁰ *Tringli I.*: Hatalmaskodások i. m. 551.

³¹ „naturale quippe est, ut communio mater discordie habeatur” Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus et civilis. Studio et opera Georgii Fejér. Budae I–XI. 1829–1844. (a továbbiakban: CDH) VI/1. 114. Regesztája: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 3719. sz.

³² *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp. 1899. (Reprint: Bp. 1984.) 46. jegyz.

apátság egyik kápolnáját és még más károkat is okoztak. A nádor ítélkezett felettük és 35 márkát rótt ki rájuk, amit földjeikből, ingóságaikból vagy „személyükből” kellett kifizetniük. Ez utóbbi kifejezésen valószínűleg az ingóságokhoz hasonlóan a személyes vagyontárgyakat kell értenünk. Várjobbágyok esetében azt ugyanis kizárhatjuk, hogy tettük miatt szolgaságra vetették volna őket. A földek biztosan nem a somogyi vár földjei voltak, sőt már a várjobbágyok egy része sem volt igazi várjobbágy, mert saját birtokokkal rendelkeztek, és királyi szerviensékké váltak, ahogy a nádor írnoka fogalmazott, „a király már saját házába fogadta őket”. A nádor tehát nem a várföldekből, vagyis a királyi birtokból akarta kárpótolni az apátságot.³³ Ebben az ügyben nem is beszélhetünk királyi birtokról kiinduló hatalmaskodásról, a várjobbágyok saját jószágaik védelme érdekében alkalmaztak erőszakot, igaz, mint a per során kiderült, jogtalanul. Az eddigi példákából világosan kitűnik, hogy a királyi birtokokról kiinduló hatalmaskodások elsimítása három elven nyugodott: a királyi birtokon élő népeket fogták perbe, a királyi jószág nem kisebbedhetett és a királyi népek csupán az okozott kárt térítették meg, illetve az elfoglalt földeket és elvett holmikat adták vissza.

A későbbi gyakorlat ugyanezt a módszert folytatta. Királyi birtok volt a Somogy megyei Szenna, amelynek két lakója 1337-ben megölt egy Mérai családból való nemeset. Parasztnak esetében nehéz meghúzni a határt hatalmaskodás és büntetés között, de ebben az esetben nem is kell. A nemes fivére nem a somogyi megyei törvényszék előtt fogta perbe a szennaiakat, hanem a királyi jelenlét előtt. A bíróság először főbenjáró ítélettel sújtotta őket, utóbb azonban kiegyeztek a pernyertes féllal. Az egyezés teljesen természetes jelenség, ez büntetés esetében is gyakran előfordult, sokkal érdekesebb azonban, hogy hogyan fizették ki a gyilkosok a Mérai fiút. Királyi birtokon laktak, a király, de bármelyik másik földesúr földjét sem adhatták volna oda Mérainak fejeváltságképpen. A szőlő azonban különleges birtok volt, az nem volt a paraszti telek része, a parasztnak tulajdonának számított, ami után a földbirtokosnak csak hegyvámot fizetett a jobbágy. A szőlővel tehát a parasztnak szabadon rendelkezhetek. Ez történt itt is: a szennai parasztnak a Méraiak tokaji – a somogyi Tokajról van szó – szőlőhegyén volt egy szőlőjük, azt adták át a meggyilkolt nemes testvérének. A szőlő immáron nemcsak földesúri jogon, hanem tulajdonát tekintve is a Méraiaké lett.³⁴ A Baranya megyei Nagyfalva lakói teljesen szokványos paraszti sorban éltek 1387-ben, vendégeknek és népeknek

³³ ÁUO I. 167–168.; RP 20. sz. Vitya a mai Gamás területén feküdt. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V. Bp. 1890–1913. II. 567.*; Dorf Gamás sammt Puszten Gárdony, Jázvina, Tuskós, Vádé und Vitya, 1859. [kataszteri térkép] MNL OL Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, 9–43.

³⁴ *Borsa Iván: A Mérey család levéltára 1265–1525. Forrásközlés. I. In: Somogy megye múltjából. Szerk. Szili Ferenc. (Levéltári évkönyv 23.) Kaposvár 1992. (a továbbiakban: Mérey lt.) 31. sz.*

nevezték őket, ami megfelelt a kor szokásainak. Annyiban különböztek másoktól, hogy a király vendégei és népei voltak. Ők voltak azok, akik a szomszédságukban fekvő Csér falut feldúlták, és az ott élők mindenét elvitték. Csér urai, a Kazáriak a királyhoz fordultak panaszukkal. A kúria bíróságai ekkor már kizárólag csak nemesek és az egyházi birtokok ügyeivel foglalkoztak, a parasztokéval még akkor sem, ha azok a király jobbágysai voltak. Jól tudták ezt a Kazáriak is. Nem is a kúriához fordultak és az ügyet sem a szokásos bírói úton intézték el. A király nevében parancsot intéztek Baranya megyéhez, hogy vizsgálja meg a panaszt, és ha igaz, akkor szolgáltatson igazságot. A nagyfalusiak tehát vármegyei törvényszék előtt feleltek tetteikért. A megye feladatul kapta azt is, hogy szorítsa elégtétel kifizetésére a parasztokat és védje meg a Kazáriakat a későbbi zaklatásoktól.³⁵ A királyi birtok tehát a parasztok erőszakossága miatt nem sérült, a királyi birtokon élő parasztok pedig nem pereskedtek a kúria előtt.

A Kolozs megyei Sebes vára királyi birtok volt, melyből a 14. században túlnyomórészt az erdélyi vajdák húztak hasznat: ők igazgatták a sebesi uradalmat és ők éltek hasznait, azaz a vajdai *honor* része volt.³⁶ Hozzá tartozott többek közt Föld és Bikal falu is. Az e települések szomszédságában fekvő Farnas azonban már a helyi nemes famíliáé, a Farnasiaké volt. Ők tettek panaszt 1393-ban Zsigmond királynak, hogy Föld és Bikal királyi népei zaklatják falujuk határait.³⁷ A földi és a bikali parasztok nagyon kiszámítottan cselekedtek. A Farnassal való határvitájukat nemrégiben simította el a korábbi vajda, és ezt egy határjárás is megerősítette. Most azonban új vajdát neveztek ki az erdélyi részek élére, Szécsényi Frankot.³⁸ A földiek és a bikaliak nem késlekedtek. Bízva abban, hogy az új vajda és emberei talán megértőbbek lesznek irántuk, mint a régi, kezdték semmibe venni a frissen kijelölt határokat.³⁹ A megoldás szinte ugyanaz volt, mint hét évvel korábban Nagyfalu esetében: Zsigmond király peren kívüli parancslevéllel intette a vajdát arra, hogy fogja le hatalmaskodó jobbágysai kezét, tiltsa meg nekik, hogy a szomszéd birtokos földjeit elfoglalják. A királyi birtokhoz most sem nyúltak, a jobbágyokat nem hívták perbe a nemeseknek fenntartott bíróságok egyike elé sem.

A három eset közül egyedül a szennai parasztoké vet fel némi problémát. Mit kerestek ők a királyi jelenlét, egy nemesi bíróság előtt? A hatalmaskodási ügy

³⁵ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő I–XII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghegy Dezső – Kammerer Ernő – Lukács Pál. Pest–Bp. 1871–1931. IV. 328.

³⁶ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. 408.

³⁷ Zsigmondkori oklevéltár. Szerk. Mályusz Elemér és mások. Bp. 1951–. (a továbbiakban: ZsO) I. 3169. sz.

³⁸ Engel P.: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 13.

³⁹ Hasonló eset zajlott le 1356-ban Sárosban, ahol szintén akkor kezdtek a királyi népek hatalmaskodni, amikor a korábbi *honor* birtokost egy újjal váltották fel. Engel P.: Honor, vár, ispánság i. m. 108.

lezárulta előtt két évvel egy általános udvarnokföld-felülvizsgálat volt az országban, és az országbíróat bízták meg azzal, hogy legyen bírása az ezek során keletkezett pereknek. Szennán részben udvarnokok éltek, talán udvarnok volt egykoron az a királyi jobbágy is, aki az egyik Mérai nemest megölte. A gyilkosságnak pedig valami köze volt az udvarnokföldek *reformatió*jához, és így került az ügy az országbíró nevében tartott közgyűlésről az országbíró rendes törvényszéke elé.⁴⁰

A királyi városok önállóan védték meg birtokaikat, amelyet szomszédaiak hatalmaskodásnak tekintettek.⁴¹ Az abaúji Göncön élő királyi vendégek a szomszédos Ruzska földjeit foglalták el 1387-ben. A panaszosok ellenük éppúgy nem kúriai pert indítottak, mint ahogy a nagyfalui, földi és bikali parasztok ellen sem bírói panaszt tettek. Nem a kúriához, hanem közvetlenül a királyhoz fordultak, aki parancsot adott két bárójának, hogy vizsgálják meg, kit illet a vitatott föld, és annak számára iktassák.⁴² A határok helyreállítása nem jelentette azt, hogy elvettek volna valamit is a királyi jószágból, csak azt, hogy a ruszakai birtokos visszakapta, ami az övé volt, ha a határjárás során az ő igaza derült ki. A gönciek ügyét külön kirendelt bírók döntötték el, de a tárgyalás nem a kúriában történt, ők ugyanis nem oda tartoztak. Az erdélyi Torda is királyi város volt, amelynek közvetlen szomszédságában feküdt az aradi káptalan Egyházfalva nevű települése. A tordaiak 1391-ben állítólag „hatalmasul” foglalták el szomszédjaik földjeit és rétjeit. Ráadásul nem egyszeri cselekedetről volt szó, hanem ezt rendszeresen megtették. A káptalan képviselője nem vesződött a perrel, hanem az éppen Erdélyben tartózkodó Zsigmond király előtt tett panaszt. Ennek eredménye lett az a királyi parancs, amelyet Losonci László erdélyi vajdához vagy alvajdájához írtak, hogy vizsgálják meg az ügyet, majd a két fél meghallgatása és okleveles bizonyítékainak megtekintése után döntsenek.⁴³ A király ezúttal is csak a régi határok helyreállítására adott parancsot.

A nagyfalusi és Sebes várához tartozó parasztok, valamint a gönci és tordai polgárok és vendégek ügyének elintézése nagyon hasonlított egymáshoz. A királyi udvarhoz fordultak ugyan a panaszosok, de nem a kúriához, hanem vagy magához a királyhoz személyesen, vagy ahhoz, aki a király személyében meghallgatta őket. Az eredmény minden esetben egy parancslevél lett, ami általában a királyi alattvalók rendes bírójához szolt: a nagyfalusiak esetében Baranya

⁴⁰ Mérey lt. I. 29. sz. Az udvarnokföld visszavevő akcióra lásd *Kis P.: A királyi szolgálónép szervezeti i. m.* 172.

⁴¹ Szepsi városa és a jászói premontrei konventtel került összetűzésbe a Feketeerdő használatá miatt. 1358: AOkI. XLII. 769. sz.

⁴² ZsO I. 109. sz.

⁴³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 30142. (ZsO I. 1994. sz.) A várossal szinte teljesen összenőtt Egyházfalva a 17. században jogilag is egyesült Tordával, annak az egyik utcája lett. *Orbán Balázs: Torda város és környéke.* Bp. 1889. (Reprint: Bp. 1984.) 106.

megyéhez, a földiek, bikaliak, tordaiak esetében a vajdai törvényszékhez, csak a gönciek és ellenfeleik számára rendelték ki külön megbízott bírakat. Ez utóbbi eljárás sem volt rendkívüli, egyenesen következett a királyi városok jogállásából. E települések bírása maga a király volt, aki azt bízott meg a városi ügyek elintézésével, akit jónak látott. Még a tárnokmester, a városok bírása is ilyen királyi felhatalmazásból eljáró, kiküldött, más szóval delegált bíró volt.⁴⁴ A parancsok nem valódi hatalmaskodási per lefolytatására utasították a megbízottakat, hanem csak arra, hogy vizsgálják ki az ügyet, és szolgáltatassanak igazságot; ha a panaszt valóban kár érte, kapja meg, ami megilleti, ha birtokfoglalás történt volna, akkor adják vissza az elfoglalt jószágot.

Ahogy fogytak a királyi birtokok a Zsigmond-korban, csökkent az efféle ügyek száma is. Mihelyt eladományozta a király a falvakat, városokat, a tőlük kiinduló birtokvédelmi akciókért máris az új földesúr lett a felelős.⁴⁵ Így volt ez akkor, ha az állítólagos hatalmaskodásra még akkor került volna sor, amikor a falu vagy a város királyi birtok volt. Ezután már az új földesúrhoz kellett fordulni, tőle kellett azt kérni, hogy parasztjai, polgárai részéről szolgáltatasson a panaszosoknak igazságot, az új hatalmaskodások ügyében pedig a földesurat már a kúria előtt fogták perbe. Ennek pedig akár az is lehetett a következménye, hogy a birtokot, ha az alperes az utolsó idézésre sem jelent meg a tárgyaláson, két hétre lefoglalták, a per elvesztése esetén pedig még az is megtörténhetett, hogy a birtok elveszett. Ugyanarról a birtokról kiinduló, teljesen hasonló tettnek tehát más volt a következménye királyi és nem királyi birtoklás esetén.

A birtokkormányzók felelőssége

Aki tisztségi jövedelemszerzés céljából, *honorként* vagy ahogy akkortájt talán magyarul mondták, *becsübe* kapott királyi jószágot, csak addig élvezhette annak gyümölcsseit, amíg a király jónak látta.⁴⁶ Ez alatt az idő alatt azonban meg kellett őriznie a reá bízott uradalmat. Nemcsak azért, mert ő csak kezelője volt annak és hiánytalanul vissza kellett szolgáltatnia az uralkodónak, hanem mert saját érdeke is úgy kívánta. Minél nagyobb volt a birtok, annál több jutott neki, a birtokjogról való legcsekélyebb lemondás is veszteséggel járt volna. Ha engedett volna szomszédjának, hogy vitatott határu erdejében fát vágjon, elesett volna a fa árából befolyó haszontól, ha megengedte volna, hogy vízimalma fölött új malmot építsen, az ő malmának kerekei forogtak volna lassabban, így csökkent volna bevétele.

⁴⁴ *ifj. Szentpétery Imre*: A tárnoki ítélőszék kialakulása. Századok 68. (1934) 515.

⁴⁵ *Tringli I.*: Birtokvédelem i. m. 31.

⁴⁶ *Engel P.*: A honor i. m. 89.

A középkori birtokosok nem hagyták, hogy bármi hasonló is megtörténjék, ha valaki mégis megpróbálkozott vele, máris erőszakhoz folyamodtak: elkergették a favágókat, lefoglalták fejszéiket, szekereiket, az új malmot pedig egyszerűen lerombolták. A *honor* birtokosnak, ha birtokos akart maradni, éppúgy meg kellett ezt tennie, mint a szomszéd nemesnek, aki ősei jogán évszázadok óta nemzetsége jószágának mondhatta földjét.

A királyi birtok sérthetlensége azonban megváltoztatta a jószágkormányzó-
nak az erőszakos birtokvédelemért viselt felelősségét. Ha saját birtokai miatt ragadott fegyvert, vagy segítségére sietett egy másik nemesnek egy erőszakos birtokvédelmi, azaz hatalmaskodási akcióban, akkor kúriai – Erdélyben, Szlavóniában, a macsói bánshoz tartozó területeken vajdai, báni – per várt rá. Ha rábizonyult bűnössége, akkor csak egyetlen büntetést szabhattak ki rá, a fő- és jószágvesztést. Ha azonban a királyi birtok védelmében tette meg ezt, akkor nem indult ellene per, és csupán arra kötelezték, hogy mielőbb lépjen egyezsége a panaszossal. A hatalmaskodás a törvénytelenül erőszakot alkalmazó személy felelősségén nyugodott, de a felelősségrevonás mikéntje attól a birtoktól függött, ahonnan a hatalmaskodás kiindult. A magánföldesúri és a királyi birtok között pedig e tekintetben nagy különbség volt.

A *honor* birtokos a *honor* birtokról kiinduló hatalmaskodásért perelhetetlen volt ugyan, de tettének felelőssége alól nem volt mentes. Az ügy elintézése – modern szóval élve – nemperes eljárással történt. Perbe nem vonhatósága nem csak a gyakorlatban figyelhető meg, azt egy általános jogelv is megfogalmazta: „Ha valaki nem saját, hanem a mi királyi *honorunk* címén tart egy birtokot, akkor emiatt a birtok miatt senkinek a keresetére sem ítéltet felette országunk egyetlen bírása sem.”⁴⁷ Kétségtelenül egy jogi normával állunk szemben, még akkor is, ha a későbbi jogkönyvek mit sem tudtak erről a szokásról. Amikor Verbőci összeállította *Hármaskönyvét*, majd amikor egy bizottság a *Négyeskönyvet*, a régi *honor* rendszer már a múlté volt. Nemcsak a *honor* birtokok osztogatása szűnt meg, hanem a velük kapcsolatos szokások is átalakultak, majd eltűntek. A *honor* rendszerrel együtt feledésbe merült a *honor* birtokos felelősségre vonását szabályozó szokás is. Nem csoda, hogy egyik jogkönyv sem tudott a *honor* birtokok ügyeinek régi elintézési módjáról. A szokás nem tűnt fel a 18. században meginduló magyar kritikai történetírás művelőinek sem, így aztán egy olyan eljárás leírása következik, amely mindeddig ismeretlen volt. Egykoron a családi levéltárakban nagyon sok olyan oklevél lehetett, amely erről a peren kívüli eljárásról szólt, hiszen az Anjou-korban

⁴⁷ „unde cum ipse magister Albertus prenominatam possessionem non ut suam propriam, sed sub nomine honoris nostri regii conservare dinoscatur, eoque eundem ratione ipsius possessionis per nullam judicem et justitiarium regni nostri contra quemcumque iudicari permittere volumus” CDH IX/6. 21–22.; AOkl. XXXI. 184. sz.

az ország jelentős része királyi kézen volt, csakhogy ezek néhány évtized múltán haszontalanná váltak. Nemcsak azért avultak el, mert olyan birtokra vonatkoztak, amely időközben örökjogú nemesi birtokká lett, hanem azért is, mert már senki tudta értelmezni ezeket az iratokat. A *Hármaskönyv*, a *Négyeskönyv*, Kitonics János *Directio methodicája* a vitatott ügyeknek kétféle elintézését ismerte: a pert és az egyezséget, ami ezen kívül esett, arról nem beszéltek. Ezek után természetes, hogy értéktelen, semmiféle jogi erővel nem bíró irományként tekintettek rájuk és kiselejtezték őket. Az a néhány darab, amely fennmaradt, nem a gondos megőrzésnek, hanem éppenséggel a figyelmetlenségnek köszönheti a létét. A jogtörténetészek, történészek is csak a peres eljárást vagy az egyezséget vették figyelembe, ha a múlt jogáról írtak. Ha a királyi birtokok népeinek bíráihoz vagy közvetlenül a birtokkormányzókhöz szóló néhány királyi parancslevél a kezükbe is került, azt egyszerűen „bírói parancsnak” nevezték. A királyi népek esetében ez annyiban igaz, hogy a parancs egy későbbi bírói eljárásra utasított, csakhogy a panasz előadása, a parancs kiállítása nem egyszerűen peren, hanem bíróságon kívül történt: nem a kúriai bíróságokon keresztül írták a király nevében kelt parancsokat, vagy csak olyan különleges esetben, mint például a szennai ügy volt.

A király feladata volt, hogy a saját birtokairól kiinduló hatalmaskodásoknak véget vessen, a panaszosnak tehát a királyi udvarhoz kellett fordulnia, ha a maga számára igazságot kért. Az udvar azonban ezúttal nem a *curiát*, hanem az *aulát* jelentette. Az *aula* követte a királyt, a *curia* a mindenkori királyi székhelyen működött.⁴⁸ Az *aula* változékony volt. A középkori, kora újkori udvari irodalom egyik leggyakrabban visszatérő toposza az udvar állandó mozgása, kiszámíthatatlansága, labilitása volt.⁴⁹ Ha ezekről az irodalmi elemekről lefejtjük az előítéleteket és a kor divateszméjének számító kultúrkritikát, akkor könnyen megragadhatjuk e változékonyság ésszerű okait. Az *aulának* a politika mindig új problémákat felvető világához kellett alkalmazkodnia. Emellett az uralkodó személye és a királyi család viszonyai nagy erővel érvényesültek az *aulában*. Az *aula* élete jelentősen függött attól, hogy a király kiskorú, fiatal, öreg, egészséges, beteges, tetterős vagy depresszióra hajlamos volt-e, az anyakirályné, a testvér herceg, a feleség akarata milyen mértékben érvényesült a döntési helyzetekben. Az udvarban éppen befolyásos szerepet játszó, nem a királyi családhoz tartozó személyek állandó változása természetes jelenség. Az *aula* szokásai ennek megfelelően gyakran

⁴⁸ Az udvar kettősségének alapvető leírását lásd *Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet*. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 62.

⁴⁹ *Vígh Éva: Udvar és udvari etika a XVI–XVII. századi Itáliában*. In: Az udvari élet művészete Itáliában. Szöveggyűjtemény. Szerk. Vígh Éva. Bp. 2004. 37.; *Tringli István: A bolondok hajója*. Kultúrkritika a középkor végén. Történelmi Szemle 54. (2012) 180.

változtak, korántsem voltak annyira kötöttek, mint a *curiáé*. A kúriában mindenki azt várta, hogy előre kiszámítható módon tárgyalják az ügyét és mindenkinek ugyanazon szokások szerint szolgáltatassanak igazságot. Itt az állandóság volt az elvárás, ott a rugalmasság, itt a peres szokások változásait a visszaalakítás, a reform köntösébe öltöztették, hogy elfogadtassák a társadalommal, ott azonnal válaszoltak a problémára, hogy eleget tegyenek azok kérésének, akik megjelentek a király előtt, és akikre számítani lehetett, hogy a későbbiekben is hűen szolgálják uralkodójukat.

Az *aula* sem működhett azonban szokások nélkül, és e szokások korántsem merültek ki az udvari ceremóniában, az etikettben. Az *aulában* hadsereget vezényeltek, pénzt utalványoztak, követségeket küldtek és fogadtak, általában ügyeket intéztek. Mindezt írásba kellett foglalni. Ez szabályok nélkül nem történhetett meg, de az *aula* szabályainak éppoly hajlékonyaknak kellett lenniük, mint amilyen változatos problémák ott megjelentek. Két jelenség igen jellemző módon mutatja, hogy a magyar udvarban kifejezetten kerülték a szigorú szabályozást: II. Lajos korában a királyi udvarnak nem volt írásba foglalt rendtartása, hogy korábban volt-e ilyen, azt nem tudjuk,⁵⁰ a magyar királyi kancelláriának pedig 1690-ig nem volt hivatali utasítása.⁵¹ Ha írott szabályok nem is voltak, szokások annál inkább.

Aki a királyt kereste fel panaszával, nagyon ritkán jutott el személyesen hozzá, az pedig csak különleges esetekben fordulhatott elő, hogy az uralkodó végighallgatta a sérelmeit. A panasz átadása IV. Béla óta biztosan írásban történt.⁵² Az *aulában* a kancellár valamelyik alárendeltje, a kancellária egyik alkalmazottja volt megbízva azzal, hogy a panaszt átvegye és az ügyben eljárjon. Miként a király nevében hozott legtöbb ítéletről nem hallott az uralkodó, úgy a hozzá személyesen benyújtott panaszok többségét sem látta; a nevében kiadott személyes parancsokat egy hivatalnok a szokások figyelembevételével és a formulák alapján fogalmazta meg. Az írásban benyújtott panasz hasonló adatokat tartalmazott, mint amilyent a kúriában mutatott be az ügyvéd. E panaszokat nagyrészt valószínűleg ugyanúgy közbenjárók nyújtották be, mint a kúriaiakat. Talán még a személyük is megegyezett a felet a perben képviselő ügyvédekével, de ezúttal

⁵⁰ *Réthelyi Orsolya*: Jagiellonian-Habsburg marriage policy and cultural transfer. The question of household and court ordinances. In: Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der habsburgisch-jagiellonischen Doppelvermählung. Hrsg. Bogusław Dybaś – István Tringli. Bp. 2019. 360.

⁵¹ *Fazekas István*: A magyar udvari kancellária és hivatalnokai a 16–18. században. Hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. Századok 148. (2014) 1134.

⁵² *Bence Péterfi*: Das Supplikenwesen am spätmittelalterlichen ungarischen Königshof. In: Modus supplicandi. Zwischen herrschaftlicher Gnade und importunitas petentium. Hrsg. Christian Lackner – Daniel Luger. Wien–Köln–Weimar 2019. 73. E tanulmányban a kérvényezés teljes korábbi irodalma megtalálható.

nem volt szükség ügyvédvalló levelük bemutatására, így aztán nem is hívták őket ügyvédeknek.

Az 1486-osnak tartott, valójában a 16. század első felében összeállított nádori cikkelyek egy sokszor félreértett helye szerint a nádor feladata volt, hogy meghallgassa a követeket (*oratores*) és válaszoljon nekik, ha a király nem akarta őket fogadni.⁵³ Szó sem volt itt külföldi követekről, hanem a királyi személyes kihallgatásokon megjelent szószólókról, az audiencia pedig nem a külföldi követek fogadását jelentette, hanem a hazai kérelmezőket. Akár a király, akár a nádor vette át a panaszleveleket, nem sokáig tartotta azokat a kezében, rögvest továbbadta a kancellár egyik emberének, sőt, ha a király nem fogadta a kérelmezőket és a panaszosokat, akkor valószínűleg közvetlenül az ő kezéhez juttatták el az iratot. A kancellár az *aula* kancellárja volt, alkalmazottai pedig az *aulához* tartoztak.

Ha egy *honor* birtokos vagy alárendeltje a *honor* birtokhoz kötődő olyan cselekedetet hajtott végre, amelyet a másik fél jogtalannak gondolt, akkor a károsult az *aulában* kért a maga számára elégtételt. A kancellária ezzel megbízott személye ennek a panasznak alapján állította ki a birtokkormányzónak vagy familiárisának, esetleg mindkettőnek szóló parancslevelet. Nemcsak a panasz előadása, hanem a címzés megfogalmazása is a magát kárvallottnak érző fél dolga volt. Ő ismerte ugyanis az állítólagos hatalmaskodás körülményeit, ő tudta – vagy legalábbis tudni vélte –, hogy ki adott parancsot arra a cselekményre, mely az ő jogait állítólag csorbította. A kancelláriában nem tudták, hogy egy távoli váruralalom valódi vezetését kire bízta a *honor* birtokos. Csak a helyben lakó másik fél, az esetek túlnyomó részében a szomszéd volt arra képes, hogy a kancelláriában megnevezze a tisztségi birtok helyi intézőit.

A parancslevél a király vagy az őt helyettesítő személy, például a királyné nevében kelt. A szokásos részeken kívül, mint az *intitulatio*, a címzés vagy a dátum, alapvetően három részből állt: a hatalmasnak tartott cselekedet leírásából és a parancsból, valamint az oklevélben *sanctiónak* hívott részből. A parancs két alrészre tagolódott: a hatalmas cselekedet abbahagyására irányuló és a jóvátétel adására történő felszólításra. A *sanctió*val, azaz a büntetéssel való fenyegetés különösen jellemző része ezeknek az okleveleknek, még akkor is, ha korántsem találjuk meg mindegyikben. Az uralkodó más királyi oklevelekben is szokásos formulával fenyegette meg a *honor* birtokosát, hogy ha nem teljesítené a parancsot, akkor annak következményei lesznek.⁵⁴ Készítettek azonban egy másik oklevelet

⁵³ 1486 (nádori cikkelyek): 7. tc. (CJH); C. Tóth Norbert: A nádori cikkelyek keletkezése. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás és mások. Bp. 2013. 40.

⁵⁴ 1349: „aliud, sicut regiam et nostram gratiam offendere formidas, non facturus” Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VII. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy

is, amely a birtokhoz közel fekvő hiteleshelyhez szólt. A hiteleshely is parancsot kapott: ki kellett kézbesítenie a parancslevelet a címzettnek, meg kellett hallgatnia válaszát, és arról beszámolót kellett írni a királynak, azaz a király nevében eljáró kancelláriai alkalmazottnak. A két parancslevéllel a panaszos vagy megbízottja az udvarból visszaindult abba a megyébe, ahol a hatalmaskodás történt. Először a hiteleshelyhez fordultak, ahol kaptak egy hiteleshelyi embert, akivel együtt aztán elmentek a parancslevél címzettjéhez. Nemcsak a válaszát várták meg, hanem azt is, hogy hozzáfogott-e elégtételt adni a károsultnak. Erről a hiteleshelyi kiküldött számolt be a káptalanban vagy a konventben, ahol kiállították és megpecsételték a válaszlevelet, amelyet megint csak a panaszos vagy megbízottja vitt vissza az udvarba. A parancslevél a panaszosnál maradt, mert azt tartalmának ismertetése után vissza kellett adni neki.⁵⁵

Nem, vagy csak elvétve idézték meg a *honor* birtokost vagy alárendeltjét a király elé, ebből következően csak ritkán fordult elő, hogy királyi embert is kiküldtek az oklevél kézbesítésére. A kézbesítéshez és a válasz meghallgatásához nem volt szükség királyi emberre, arra elég volt a hiteleshely tanúbizonysága. A kézbesítő parancsok mindig csak egy hiteleshelyhez szóltak, az egyik területileg illetékes káptalanhoz vagy konventhez. Vármegyei hatóságra nem bízta rá e parancs kézbesítését. Ennek egyszerű oka volt: a *honor* birtokosok sokszor az illető megye ispánjai voltak, így aztán saját ügyükben kellett volna eljárniuk, ráadásul maguk ellen. Ez pedig hiteltelenné tette volna az eljárást.

A panasszal a királyt ott keresték meg, ahol éppen tartózkodott. Ez költségessé és nehézkessé tette a benyújtást. A kúria ítélőmestereinek lakhelye a királyi székhelyen volt, azt jól ismerték az ügyvédek. A *honor* birtokos elleni panasszal ellenben az utazó királyi udvar után kellett eredni, és az előtt kellett előadni az ügyet, helyesebben benyújtani a panaszlevelet. Ha az uralkodó vidéken járt, azt gyakran kihasználták a környékbeli birtokosok, és nagyobb számban jelentek meg panaszaikkal, mint a távol élők.

Minden egyes parancsról biztosan nem az uralkodó döntött személyesen. Elképzelhetetlen, hogy a nagy kiterjedésű, *honorként* kiosztott uradalmak földjére bitangolt marhákkal, tilosban kapott szomszédos favágókkal és más hasonló súlyú ügyekkel a király személyesen foglalkozott volna. Ráadásul nemcsak a *honor*

Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO V. 283.; 1352: „aliud, sicut nos graviter offendere formidatis, nullatenus facere audeatis” Uo. 596.; 1400: „secus igitur facere non ausuri in premissis” DL 8574.; 1407: „secus igitur pro nostra gratia non facturi in premissis” Magyarország és Szerbia oklt. II. 49.; 1408: „aliud nulomodo facere ausurus” DL 9448.

⁵⁵ 1348 (?): A revisnyeji Reviczky-család okmánytára. Szerk. Reviczky Sándor. Bp. 1978. 6.; 1349: AO V. 283–284.; 1352: AO V. 595.; DL 4292., 4293.; Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–IV. Szerk. Ferdinandus Knauz et al. Strigonii 1874–1999. (a továbbiakban: MES) IV. 83.; 1362: AOkl. XLVI. 414. sz.

birtokosok hatalmaskodásai ügyében jelentek meg az *aula* előtt a panaszosok, hanem királyi parasztokéban és királyi városokéban is. Nagy Lajos uralkodása alatt a különös jegyző fogalmazta meg az ilyen ügyben kelt parancsleveleket. Lajos király kör alakú, struccos gyűrűs pecsétjét nyomták a hrussói várnagynak 1352-ben írott levélre, miként a hiteleshelynek írott parancslevélre is.⁵⁶ Ezt a pecsétet Lajos király nem hordta személyesen magával, hanem az őt mindenhová elkísérő különös jegyzőre volt az bízva.⁵⁷ Amikor a várnagynak egy újabb levelet is írtak, immáron a harmadikat, akkor arra nem ezt, hanem a királyi nagypecsétet nyomták. Ezúttal a különös jegyző valószínűleg nem volt a király közelében. Nemcsak a király adott ki a gyűrűs pecsét alatt ilyen parancsokat. Erzsébet anyakirályné gyűrűs pecsétjének – amelyre egykori férjének K monogramját vésették – nyomát látjuk a szépesi alvárnagynak írott, 1349-ben kelt levélnek a hátlapján.⁵⁸

A hrussói ügyről több oklevél is fennmaradt, így ennek alapján bemutatathatjuk, hogyan történt egy *honor* birtokról kiinduló hatalmaskodás elsimítása az Anjou-kor közepén. Egy visegrádi tűzvész miatt néhány esztendőre Budára költözött Lajos király udvara.⁵⁹ Itt kereste fel őt vagy különös jegyzőjét a garamszentbenedeki apátság nevében valaki, aki Perényi Miklós udvari lovag és hrussói várnagy, valamint Mihály nevű alvárnagya ellen tett panaszt. A Bars megyei várat és tartozékait valójában nem ő, hanem az általa kinevezett alvárnagy igazgatta. Jól tudta ezt a szomszéd, a garamszentbenedeki apát is, ezért panaszolta be mindkettejüket. Állítása szerint ők voltak azok, akik a Zsitva folyót eltereltették korábbi medréből, így „hatalmasul” tönkretették az apátsági malmot. Ezen kívül az apátság knyeczsici jobbágysait állandóan zaklatták, a hrussói uradalom zsikvai jobbágysainak pedig megtiltották, hogy az apátság zsikvai földjeinek használatát után az apátságnak járó földesúri adókat megfizessék. Teljesen szokásos panaszok voltak ezek, csak éppen az ügy elintézése nem úgy történt, mintha Perényi saját birtokán álló malma érdekében ástak volna egy másik csatornát, és mintha saját jobbágysai tagadták volna meg a másik földesúrnak járó adó kifizetését. Először a nyitrai káptalan szőlítették fel arra, hogy közvetítse a királyi parancsot, ennek az intésnek azonban nem lett semmi foganatja, mert sem Perényi, sem alvárnagya nem adott elégtételt az apátságnak. Az apátság megbízottja bemutatta Budán a nyitrai káptalan jelentését, és egy újabb megintó levelet kért. Az új

⁵⁶ DL 4287., 4292. A pecsét körirata: S LODOVICI R.

⁵⁷ *Kumorovitz L. Bernát: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában.* In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Székely György. Bp. 1984. 299. Lajos király az ujján a négyszögletes gyűrűs pecsétet viselte. Uo. 315.

⁵⁸ DL 4034. A pecsétre: *Grünn [Gárdonyi] Albert: I. Károly király gyűrűspecsétje I–III.* Turul 20. (1902) 54–60., 112–120., 183–189.

⁵⁹ *Mészáros Orsolya: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza.* Visegrád 2009. 27.

oklevél szerzője csodálkozott Perényi és embere merészségén, és újra elrendelte, hogy adjanak elégtételt. Most azonban már keményebben fogalmaztak. Mihály alvárnagynak – aki minden bizonnyal a tettek fő mozgatója volt – azt írták, hogy ha nem teljesítené a királyi parancsot, Szent Jakab nyolcadán meg kell jelennie a király előtt. Ezúttal a környék másik hiteleshelye, a zobori konvent kapott parancsot a kézbesítésre. Nagy valószínűséggel a királyi jelenlét bíróságára idézték volna meg az alvárnagyot, akit azonban hiába fenyegettek rendes bírói eljárással, hajthatatlan maradt. Kellő alázattal meghallgatta a királyi levelet, és megígérte, hogy elégtételt ad majd az apátságnak, a hiteleshelyi ember azonban három napig hiába várt erre, semmit sem tett. Majd fél év múltán a király Perényinek, alvárnagyainak és tisztartóinak újra írt egy felszólító levelet. Habár ezt a parancsot ugyanazok miatt az ügyek miatt írták, mint a néhány hónappal korábbit, mégsem említették meg a korábbi felszólítást, és nem fenyegettek idézéssel sem.⁶⁰

Korántsem biztos, hogy minden egyes panasz elintézése ugyanígy történt. A Lipcsén időző Nagy Lajos király előtt 1362-ben újfent a garamszentbenedeki apát nevében tettek panaszt, megint egy királyi uradalomból kiinduló hatalmaskodás miatt. Ezúttal a saskői alvárnagyot vádolták meg azzal, hogy nem engedi a vár alatti apátsági erdőben rőzsét gyűjteni az apátság jobbágyait. A panasz megszerkesztője a nagyobb nyomaték kedvéért hozzátette, hogy az apátság „szegény jobbágyaitól” tagadta meg ezt a jogot. Akit rajtakapott az alvárnagy a fagyújtésen, azt lefogatta. A „szegény jobbágyokat” nem engedte az apátsági malomhoz menni öröltetni, hanem a vár malmához kényszerítette őket. Egészen hagyományos birtokvédelmi intézkedések voltak ezek, már amennyiben valóban a saskői várnagynak volt igaza, ellenben hatalmaskodások, ha a garamszentbenedeki apátnak. Az ebben az ügyben kiadott királyi parancs eltért a hrussói példában látottól, ez ugyanis azonnali idézést rendelt el, amennyiben az alvárnagy nem nyújtott volna elégtételt.⁶¹ Mivel idézés történt, ezért a hrussói esettől eltérően királyi emberre is szükség volt. Az eredmény azonban hasonló volt: az alvárnagy ezúttal sem tett eleget a felszólításnak, sőt a későbbi idézésekre sem jelent meg.⁶²

A saskői ügyben előforduló idézés a királyi jelenlét elé történt. A hrussói alvárnagyra is ez várt, ha nem teljesítette a királyi parancsot. Ez volt az a kúriai bíróság,

⁶⁰ AO V. 595.; DL 4292., 4293.; MES IV. 83.; *Keglevich Kristóf*: A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban (1075–1403). Szeged 2012. 103.

⁶¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 238466. (AOkl. XLVI. 414. sz.).

⁶² *Keglevich K.*: A garamszentbenedeki apátság i. m. 104.; Hrussó és Saskó uraira: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1963–1998. I. 448, 473.; *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp. 1977. 143., 186.; *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp. 1977. 117., 147.; *Uő*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 330., 406.

amely elé a király nevében kelt, valójában a királyi különös jegyző által elrendelt, legtöbb idézést bocsájtották ki.⁶³ Az idézett jogi normát, hogy *honor* birtokost nem lehet az ország bírái elé idézni, úgy játszották ki a panaszosok, hogy nem magát a birtokost, hanem alárendeltjét, rendszerint alvárnagyát idéztették meg.

Az 1370-es években eltűnt a királyi különös jegyző, megalakult a harmadik kúriai bíróság, majd a Zsigmond-kor elején megfogyatkoztak a *honor* birtokok, az ezekkel kapcsolatos hatalmaskodások elsimítása azonban nagy vonalakban változatlan maradt. Ezután a titkos kancelláriában nyújtották be a panaszokat, a parancslevelek pedig ott keletkeztek, és többnyire a titkos pecsét került rájuk.⁶⁴ Új elem volt, hogy egy vagy több bárót bíztak meg azzal a feladattal, hogy az ügyet simítsa el a két fél között. A szepesi alvárnagyok és a Körtvélyesiek közti viszályt például a *honor* birtokos szepesi várnagyra vagy a nádorra bízták volna.⁶⁵ Ez a módszer akkor is előfordult, ha két magánbirtokos közti ügyben adott ki az uralkodó elégtételadásra felszólító parancsot.⁶⁶ A titkos kancelláriában keltek azok az oklevelek is, amelyeket a királyi paraszatok és a királyi városok ügyében írtak, és többnyire azokra is a titkos pecsétet nyomták.⁶⁷

Nevezhetjük ezt az elintézési módszert közigazgatásinak vagy 18–19. századi szóval politikainak, valójában azonban jogi eljárás volt, csak éppen nem a per adott keretet neki, hanem a király akarata. A per egyébként sem volt teljesen zárva az elintézésből, csak nem azonnal, hanem az ügy későbbi szakaszában kerülhetett rá sor. Mint a hatalmaskodási ügyek eddig megismert összes elsimítási módszerének, ennek is az egyezség elérése volt a célja. A hatalmas tett abbahagyása és az elégtételadás az egyezség legfontosabb részei voltak, márpedig a királyi parancsok erről szóltak.

Hiába volt azonban a szigorú királyi parancs, sem a *honor* birtokosok, sem pedig beosztottaik nem hajoltak meg mindig előtte. A kancellária különös jegyzője vagy később a titkos kancellária alkalmazottja nem folytatott vizsgálatot a panasz jogosságáról, csupán kiállította a királyi parancslevelet. Hogy a panasz megalapozott volt-e, azt a királyi udvarban nem tudhatták. Sem a királynak, sem a

⁶³ *Kumorovitz B.*: Osztályok, címek, rangok i. m. 296. 8. jegyz.

⁶⁴ 1400: ZsO II. 377. sz.; 1407: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. II. Szerk. Thallóczy Lajos – Áldásy Antal. Bp. 1907. 48–49.; 1408: ZsO II. 6325. sz.; 1435: DL 25945; 1441: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I–II. Szerk. Varjú Elemér – Iványi Béla. Bp. 1908–1928. (a továbbiakban: Bánffy oklt.) I. 638–639.

⁶⁵ 1400: ZsO II. 377. sz.

⁶⁶ 1399: ZsO I. 6015., 6207. sz. A sebesi alvárnagy és a dési sótiszték közti ügy elintézése 1441-ben szintén a helyi legmagasabb rangú báróra, a vajdára lett bízva. Bánffy oklt. I. 638–641.

⁶⁷ Titkos pecsétes a Gönc városa, valamint a füldiek és bikaliak ügyében kelt oklevél. Ez utóbbit a Zsigmond-kori oklevéltárban tévesen nevezték gyűrűs pecséttel megerősítettnek. DL 30145. és 87572. A tordai hatalmaskodás miatt kelt oklevél megpecsételésekor, ami Kolozsváron történt, azonban a nagypecsét előlapját használták. DL 30142.

kancelláriának nem állt azonban érdekében, hogy az első szóra megrövidítsék a királyi birtokokat, sem az, hogy a király legfontosabb támogatóinak, a *honor* birtokosoknak kevesebb jövedelme legyen. Ők csak azt akarták, hogy a királyi birtok és a szomszédos földek között békesség honoljon. A királyi parancslevelek tehát, bármilyen szigorúan fogalmazták is őket, egy kimondatlan feltételt is tartalmaztak: a címzett csak akkor engedjen a panaszosnak, ha igaza van annak. Jól tudták ezt a *honor* birtokosai is, és ha ők meg voltak győződve saját igazukról, nem adtak elégtételt. Az alvárnagyok látszólagos engedetlensége valójában nagyon is hűséges engedelmességből fakadt. Őket a *honor* birtokosa alkalmazta, hozzájárulása nélkül nem dönthettek a birtokot érintő jelentős ügyekben, így aztán teljesen természetes, hogy nem fogadtak szót a királyi parancsra. Az egész módszer a király és a *honor* birtokos személyes kapcsolatán alapult. A birtokkormányzó előbb-utóbb úgyis személyesen is találkozott uralkodójával. Ekkor előadhatta saját verzióját is az állítólagos hatalmaskodásokról, és meggyőzhette a királyt, hogy akkor, amikor ő vagy alárendeltje nem fogadott szót neki, valójában az uralkodó érdekeit képviselte.

Előfordult olykor, hogy a panaszos nem azonnal a királyhoz fordult, hanem a birtokkormányzónak írt levelet, hogy adjon elégtételt. Két lefoglalás – a panaszos értelmezése szerint hatalmas tett –, egy vásári és egy folyami ügyében kelt levelezés bekerült a Nagy Lajos-kori formuláskönyvbe is. A károsult két királyi vagy királynéi város volt, a lefoglalás pedig két különböző, *honor* címen királyi birtokot kormányzó előkelő nevében történt. Annak, hogy perre vigyék a dolgot, semmi értelme sem lett volna. Királyi jószágok kezelői, a városok mint felperesek, a várnagyok mint alperesek pereskedtek volna egymással. A városok előbb megpróbálták barátságosan elsimítani az ügyet, és csak ha ez nem sikerült, akkor fordultak volna a királyhoz.⁶⁸

A királyi birtok védelmének sajátosságai

Az önhatalmú birtokvédelem módszerei semmiben nem különböztek egymástól a királyi és a nemesi birtokon. Az egymással kéz a kézben járó lefogás és lefoglalás, a mezei és erdei kártételek elleni védekezés ebből kifejlődő rendszere, néha a represszália voltak az alapelvei, kísérő jelenségei pedig a rongálás és a fizikai erőszak. Aki alkalmazta, jogosnak tartotta, aki elszenvetde, az jogtalannak, és jogorvoslatot keresett magának. Az erőszakos birtokvédelem mindkét birtoktípuson megoszlott a földesúri alattvalók és a birtokosok között. Különbség ebben sem látható. A király földesúri alattvalóinak sem engedék meg jobban, hogy erőszakkal védjék meg földjeiket, mint a magánbirtokon élőknek. Itt is, ott is megtették

⁶⁸ *Martinus Georgius Kovachich: Formulae sollennes styli. Pest 1799. 47–49.*

ezt, csakhogy a királyi népek ellen gyakrabban tettek panaszt, mint a magánbirtokon élők ellen. Ennek az volt az oka, hogy a birtokos, a király ellen nem lehetett pert indítani. Nem különböztek a királyi birtokkormányzók erőszakos birtokvédelmi tettei sem a nemesekétől; itt is ugyanazokkal a tettekkel találkozunk, mint amelyeket a nemesi birtokon hatalmaskodásoknak neveztek. Sem a királyi népek, sem a *honor* birtokosok nem rendelkeztek semmiféle különleges birtokvédelmi képességgel: a jószág védelme érdekében az erőszak megengedett volt, jogtalanul azonban ők sem tehettek meg.

Nem mutatkozott lényeges eltérés a királyi és a magánföldesúri népek felelőségre vonása között sem. A királyi népeket többnyire rendes bírának elé állították. Az udvarnokokat a nádor, a *conditionarius*okat saját előjáróik, a szabad parasztokat a vármegyei törvényszék vagy egy olyan bíró elé állították, akit legfőbb birtokosuk, a király jelölt ki számukra. Nem jutottak azonban bíróság elé az Anjou- és a Zsigmond-kor királyi jószágkormányzói, a *honor* birtokosok. A legfőbb különbség a királyi birtok és a magán birtok között az volt, hogy a felelőségre vonás során a birtokos személye nem sérült, nem ítélték el hatalmaskodásáért sem a királyt, sem a jószágkormányzót, és a királyi birtok sem lett a büntetés tárgya. A királyi birtokról kiinduló hatalmaskodásért csak elégtételt kellett adni, azaz az okozott kárt megtéríteni, a lefoglalt jószágot visszaadni.

Az erőszak elszenvedőjén múltott, hogy a királyi népeken vagy a királyi jószágkormányzóján követelt-e igazságot. Ő ismerte az általa hatalmas tettek nevezett cselekedet körülményeit, azt, hogy abban a *honor* birtokosának mekkora része volt, és azt, hogyan juthatna leggyorsabban kártérítéshez, no meg azt is, hogyan kerülhetné el a szomszéd királyi birtokról kiinduló bosszút. Az Anjou-korban rajta állott tehát, hogy ki ellen nyújtott be panaszt.

A középkori szokások nem a semmiből keletkeztek, és nem tűntek el nyomtalanul. Így volt ez a királyi birtokról kiinduló hatalmaskodásokkal is, ezekkel kapcsolatban Verbőci István a *Hármaskönyv*ben megörökített egy olyan szokást, amellyel az Árpád- és az Anjou-korban is találkozhattunk: a királyt főbenjáró ítéletben vagy főválságban, avagy birtokvesztésben nem marasztalják el, csupán a tisztartói és a parasztjai által elkövetett károkat tartozik megtéríteni.⁶⁹ A megfogalmazás a 16. század viszonyait tükrözte ugyan, de lényegét évszázadokkal korábban is tollba mondhatták volna. A *Hármaskönyv*nek ez a cikkelye olyan ősi normát rögzített, amely a királyság megalapításától kezdve élt, de talán még korábbi időkben alkalmazták. Ezt az elvet követték a királyi népek és a birtokkormányzók hatalmaskodása esetén követett Anjou-kori eljárás során is. A *honor* birtokosok hatalmaskodásaira vonatkozó szokásjogi norma biztosan nemcsak

⁶⁹ Tripartitum II. 39. 1.§; Quadripartitum I. 10.

azokra vonatkozott, akiket az 1980-as évek óta *honor* birtokosnak tekintünk, hanem azoknál valamivel szélesebb körre: mindenféle királyi, királynéi birtok előjáróját ide értettek, de elsősorban mégis azokat a fő tisztségviselőket, akik tisztségi javadalomként kaptak királyi uradalmat.

Az *aula* szerepe ezekben az ügyekben csak részben korszakspecifikus.⁷⁰ Királyi birtokokról kiinduló hatalmaskodások ügyét a kései középkorban és a kora újkorban is hasonló, királyi parancslevelekkel intézték el. Az Anjou-korban azonban ennek a módszernek tömegesnek kellett lennie. Intésül szolgál mindez a múlt jogi kérdéseinek kutatói számára: az eljárásjog mindig több volt annál, mint a perjog, mindig magában foglalt olyan módszereket is, amelyeket a bíróságok nem alkalmaztak. Aki az egykori jogot kutatja, nem szabad beérnie a bíróságok által használt szokások feltárásánál.

THE PROTECTION OF ROYAL ESTATES IN THE ANGEVIN PERIOD

By István Tringli

SUMMARY

One of the duties of the those with baronial rank who ran the royal estates was the aggressive protection of the lands under their authority. The people they stepped up against were not allowed to sue them legally. Complaints in such cases could be lodged in the *aula* instead of the royal *curia*. It was consequently a writ issued in the name of the king that summoned the leaders of the royal estate to desist from violence and offer compensation. This custom is not only known from practice: a charter from 1347 formulated it as a rule. The custom continued to live on in later Hungarian law.

⁷⁰ Engel Pál a *honor*ról írott tanulmányában emlegette ugyan az *aulát*, de egészen más összefüggésben. A nem *honor* módjára igazgatott „királyi magánbirtokok” kezelését sorolta az *aula* tevékenysége alá. *Engel P.: Honor, vár, ispánság* i. m. 138.

